

**KIRGIZLAR İLE ORTA ASYA HALKLARININ BİRLİKTE CUNGAR HANLIĞININ
İSTİLALARINA KARŞI VERDİKLERİ MÜCADELELER
(XVII Yüzyıldan XVIII Yüzyıla Kadar)**

**The Efforts of Kyrgyz and Central Asian Peoples to the Invasion of Junghar Khanate
(From the Century of XVII to the Century of XVIII)**

Döölötbek SAPARALİYEV*
Aktaran: Ulanbek ALİMOV**

Özet

İncelememizde, Cungar istilalarına karşı verilen Orta Asya halklarının birlikte verdiği mücadeleleri ele aldık. Onların XVIII. yüzyılda sosyal ve tarihi kaderlerinin ortak olduğunu ve dış güçlere karşı devamlı birleşerek mücadele ettiklerini göstermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Cungar, Kalmuk, Oyrat

Abstract

In our study, we dealt with the struggles regarding Cungar invasions and Middle Asia nations' oppositions to these invasions. We tried to show that their social and historical destiny were common and they had permanently fought together to their enemies in the eighteenth century.

Key Words: Junghar, Calmuc, Oirat

Kuzey Moğolistan göçebe boylarından Oyratlar (Kalmuklar¹) ilk başlangıçta Kuzey Moğolistan'da Cungariya adıyla bilinmektedir. Kelime anlamı "sağ kol" manasına gelmektedir. Asya'nın yarı göçebe boylarıyla sınırda yaşamaktaydılar. XV. yüzyılda Oyratların ünlü önderi Esen-Tayşi'ye bütün Moğolistan bağlıydı. Onların askerleri bu dönemde aralıklı olarak Tanrı dağlarından Sır-Derya'ya kadar olan bölgelere akınlar düzenlemekteydiler². XVI yüzyıldaki Oyratların dağılmasından sonra XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Oyrat devlet kurumlarının yeniden Cungar hanlığı olarak toplandığını görmekteyiz. Ekonomik bakımdan, göçebe ve hayvancılığa dayanan halkın, yeni toprakları ve doğal zenginlikleri ele geçirmek için Cungariya yöneticileri aktif bir dış politika izliyordu. Bu politika Güney-Batı yönünde aşırı saldırgan bir hal kazanmıştı³.

XVII. yüzyıldan itibaren Oyratların Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan topraklarına yaptıkları akınları Rus tarihi kaynaklarında geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Bu belgelerde 1606 yılında Oyratların Kazaklarla olan savaşları anlatılmaktadır⁴. Bu savaşa Kırgızlar da katılmıştır ve 1616 yılında Batır Huntayci'nin yönetimi altına girmesiyle sona ermiştir⁵. 1618 yılında Kalmuk önderi Batır Taydji'ye, beş Kırgız ve iki Kazak elçisi Kalmuklara esir düşen insanların almak için geldikleri, geçmektedir⁶. Burada görüldüğü gibi bu iki halk da dış düşmanlara karşı aynı tarafta yer almaktadır. 1620 yılında Kırgızlar ve Kazaklar, saldırıya geçen Kalmuk askerlerine sert tepki verdiler ve onları geri püskürttüler. 1626-27 yıllarında Kırgızlar ve Kazaklar Kazak hanı Esim Han'ın (Kırgız şecerelerinde Er Eşim olarak geçer)

* Doç. Dr., Kırgız-Türk Manas Üniversitesi.

** Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

¹ Türk, Fars ve Orta Asya halklarının kaynaklarında "Kalmuk" adıyla bilinmektedir. Daha sonra Volga nehrine yerleşen topluluğa da Ruslar "Kalmuk" demektedirler. Farklı olarak orta Asya'da Kalmuk'un yerine Oyrat da denilmektedir.

² K.İ.Petrov, K İstorii Dvijeniye na Tyan-Şyan i İh Vzaimootnoşeniye s Oyratami v XIII-XV vv, Frunze, Kırgız Sovyet Sosyalist İlimler Akademisi Yayınları, 1961, s.149-207

³ Ş.B.Çimitdorcoev, Vzaimootnoşeniye Mongolii Sredney Azii v XVII-XVIII v, Moskova, 1979,s.35

⁴ Materiyalı Po Russko-Mongolskih Otnoşeniye, sb. dok, Moskova, 1959, s. 33-34

⁵ Materiyalı Po Russko-Mongolskih Otnoşeniye 1607-1636, sb. dok, Moskova, 1959, s.53

⁶ Materiyalı Po Russko-Mongolskih Otnoşeniye, sb. dok, Moskova, 1959, s.71

(1598–1628) yönetimi altında Kalmuk obalarına saldırırlar. Bunun sonucunda Kalmuklar Sibiryaya sığınmak zorunda kalırlar⁷. 1633 yılında Kalmuklar Kırgız ve Kazak topraklarına saldırıya geçerek galip gelirler. Esim Cahangir Sultan hanın oğlunu esir alırlar. Ama daha sonra serbest bırakılır⁸. Cungar hanlığı kurulmadan önce (1635) Batı Moğol boyları Kırgız ve Kazak boylarını yenemiyorlardı⁹.

Moğolistan'ın batısında Huntayci Erdeni Batır (1634–1653) önderliğinde birleşen Oyrat boyları tarafından saldırı olasılığı Kırgız ve Kazakları gittikçe tehdit etmeye başlamıştı. Moğolistan'ın batısında, Huntayci Harakullı'nın (ölümü 1634'te) ve onun oğlu erdeni Batır'ın (1634–1653) yönetimi altında Oyrat boylarının birleşmesi Kırgız ve Kazaklar için tehlike arz etmekteydi. 1635 yılında Cungar hanlığının kurulmasıyla bu tehlike daha da büyümüştür. Bu döneme kadar batı Moğol boylarının Kırgız ve Kazaklara olan saldırıları başarısız sonuçlanmıştır¹⁰.

1643 yılında Huntayci Batır önderliğinde birkaç boyun askeri güçleri bir araya gelerek koalisyon kurdular. Bu koalisyona Halhas Hanı Altın'ın oğlu Ombo Erdeni de kendisinin kalabalık askeriyle birlikte katıldı. Bu ordu Kırgızistan'a ve Kazakistan'a yönelerek Talas ve Çüy vadilerini ele geçirdi. Batı Moğollarının yöneticileri dış siyasetlerini sadece kendilerinin kazançları açısından yürüterek çok saldırgan bir hale gelmişlerdi. Fakat Batır-Huntayci ve onun taraftarlarının bekledikleri gibi başarılı olamadılar. Yirmi bin kişilik ordusuyla Semarkant valisi Yalantuş-Atalık Kırgız ve Kazaklarla bir araya gelerek 1643 yılının kış aylarından 1644 yılının ilkbaharına kadar sert bir karşılık verdiler. On binlerce kayıp veren Batır-Huntayci geride kalan kırk bin kişilik ordusuyla geri çekilmek zorunda kalır¹¹. Meydana gelen bu durum Cungar hanlığının iç ve dış siyasetine olumsuz etkiler bırakır. 1645 yılının ilkbaharında da yabancı toprakları istila için çabalarlar ama başarısız olurlar. 1652 yılında Tsetsen hanın önderliğinde yeniden Tanrı Dağlı Kırgız ve Kazaklara saldırıya geçerler. Kalmuk ordusunun sayıca çokluğundan, Isık-Köl ve Çüy vadisindeki Kırgızlar Talas, Tanrı Dağ'ı gibi bölgelere ve bir kısmını de Fergana vadisine, Kazaklar ise Yedisuu bölgesine çekilirler¹². Bu savaşta Kırgız ve Kazak halkının birçok cesur yiğidi vatan uğruna şehit düşer. Oyrat anlatmalarında 1652 yılındaki savaşta Tsetsen hanın 17 yaşındaki oğlu Kazakların önderi Cahangir sultanı yendiği söylenir¹³. Issık-Köl ve Çüy ovalarında yaşayan Kırgızlar dağlı Talas bölgesine ve bir kısmı Fergana'ya çekilmişlerdir. Kazaklar ise Cetisuu bölgesinden Kalmukların olmadığı bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardır.

A.Pozdneyev'in bilgilerine göre, 1652 yılında Batır Huntayci'nin ölümünden sonra Cungarya'nın başına onun üçüncü oğlu Onçon geçmiş ve yönetime geçtikten hemen sonra Kırgız ve Kazaklara saldırmıştır. Onun bu seferi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü bu sefer sırasında Onçon hastalığa yakalanmış ve Kırgızlara esir düşmüştür. Esirden üç yıl sonra para karşılığında serbest bırakılır ve evine giden yolda kardeşi Senge'nin adamları tarafından öldürülmüştür¹⁴. 1652 yılında Kırgızistan topraklarında yapılan savaşta Cangir hanın yönettiği Kazak ordusunun yardımcılarıyla istilacıları bozguna uğratılmıştır.¹⁵

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Buhara hanlığındaki Kazak hanları ve Kırgız önderleri arasında küçük sürtüşmeler olmuşsa da, Cungar hanlığının gittikçe çoğalan istilalarına karşı koymak için bu sürtüşmeler askıya alınmıştır. Bu amaçta Kazak ve Kırgız liderleri akrabalık ilişkileri olduğundan Buhara

⁷ İstoriya Kirgizskoy SSR S Drevneyşih Vremen do Naşih Dney, Frunze, 1984, cilt.1, s.458

⁸ İstoriya Kazakskoy SSR s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney, Alma-Ata, 1979, cilt.2, s.289

⁹ A.M.Mokeev, Politiceskaya i Etniceskaya İstoriya Severo-Vostoçnoy Çasti Sredney Azii v XVII-Pervoy Polovine XVIII v. Avtoreferat, Doktora Tezi, Taşkent, 1979, s.11

¹⁰ B.P.Gureviç, Mejdunarodniye Otnoşeniya v Tsentralnoy Azii v XVII-Pervoy Polov. XIX v, Moskova, 1979, 2.Baskı, s.21; A.M.Mokeev, Politiceskaya i Etniceskaya İstoriya Severo-Vostoçnoy Çasti Sredney Azii v XVII-Pervoy Polovine XVIII v. Avtoreferat, Doktora Tezi, Taşkent, 1979, s.11.

¹¹ Ş.B.Çimitdorcoev, Vzaimootnoşeniye Mongolii Sredney Azii v XVII-XVIII v, Moskova, 1979, Nauka Basımevi, s.52

¹² P.P.Ivanov, Oçerk İstorii Sredney Azii (XVI-seredina XIX v.) Moskova, 1958, s.96

¹³ N.A.Aristov, Usuni i Kırgızı ili Kara Kırgızı, Bişkek, 2001, s.407

¹⁴ A. Pozdnev, K İstorii Zyungarskih Kalmikov, Posolstvo k zyungarskomu huntayci Tsevan Rabtanuu kapitana ot artillerii İ.İunkovskogo i putaveoy jurnal ego za 1722-1724 godı, Sankt-Peterburg, 1887, s.241.

¹⁵ A.M.Mokeev, Politiceskaya i Etniceskaya İstoriya Severo-Vostoçnoy Çasti Sredney Azii v XVII-Pervoy Polovine XVIII v. Avtoreferat, Doktora Tezi, Taşkent, 1979, s.80.

hanı Abd al-Aziz Sultan (1645–1680) önderliğinde birleşmişlerdir. Kazak Cahangir Han'ın kızı Kazak-Hanım ve Kırgız Kutluk Said'in oğlu Tilaka Beyin kızı Altınbibi'yi onunla evlendirmişlerdir¹⁶.

Oyrat kaynaklarına göre 1658 yılında Talas vadisindeki Hulan Cilan denen yerde Galdan Tayci'nin başında olduğu Kalmuk ordusu ile 38 bin askerden Kırgız, Kazak ve Özbeklerin birleşik ordusu Aştrhanid Abdışükür'ün yönetiminde savaşmıştır. Savaşın sonunda Abdışükür öldürülmüş ve birleşik ordu çekilmek zorunda kalmıştır¹⁷.

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Galdan Boşoktu Han (1671–1697) tarafından yönetildiği dönemde Cungar hanlığının dış siyaseti belirgin bir şekilde hareketlenmiştir¹⁸. Özellikle onun döneminde Kalmuklar Doğu Türkistan'ı ele geçirmişler ve birkaç kere Sibirya, Orta Asya ve Kazakistan'a saldırmışlardır. 1680'de Yarkend şehrini ele geçiren Galdan Kırgızistan'ın güneyini, Kazakistan ve Özbekistan'ı ele geçirmeye çalıştı. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Zaya Pandita tarafından yazılan Kalmukların "Ay Işığı" adlı eserinde şöyle bilgiler vardır: Cungar ordusu 1681 yılının son baharından 1682 yılının kış dönemine kadar Sayram şehrinde (Kazakistan'ın Çimkent şehri yakınlarında) başarısız bir şekilde beklemekteydi. Onlar bir yıl sonra, 1683 yılında aynı yönde iki sefer düzenlediler. İlk seferi Sayram şehrine yaparak iki Kazak sultanını esir aldılar, ikinci seferini son baharda Ancıyan Kırgızlarına yapmışlardır. 1684 yılının başlarında Oyratlar yeniden Ancıyan şehrine saldırdılar. Aynı yılın yaz aylarında Cungar hanı Tseban Rabtan'ın yeğeni kendi ordusuyla Sayram şehrine saldırarak şehri tamamen yok etmiştir. 1685 yılının son baharında Ancıyan'a yapılan bir saldırıda Galdan han "birçok beyi esir alıp kendisiyle birlikte götürmüştür"¹⁹. Bunlara rağmen Kalmuklar bu bölgelerde kendi hâkimiyetini kuramamışlardır.

Cungarya'nın başına Erdene Curuktu Huntayci sıfatıyla Tseban Rabtan hanın gelmesine kadar Doğu Türkistan Oyratların yönetimi altındadır. Bunlarla ilgili Eylül 1697 tarihinde Cungar yöneticisi tarafından öldürülen Rus elçisi İvan İvaşko'nun belgeleri bahsetmektedir. Bu belgede, "En son, yirmi tane deveyi vergi olarak getiren Yarkent elçileri geldi ve Kalmuklar, onların Kuntayci'ye ne kadar sadık olduklarını söylemişler"²⁰. Bunun yanı sıra, Zaya Pandit'in verdiği bilgilerde, Tseban Rabtan kendi yönetimi, "Turfan, Hoytlar ve diğerleri 1702 yıl"²¹, hakkında anlattıkları Doğu Türkistan'daki Oyratların yönetimini güçlendirmek için alınması gereken önlemlerden bahsedilmektedir.

XVIII. yüzyılda Galdan'ın, Doğu Moğolistan'daki askeri başarısızlıkları ve bunun sonucunda Cungarya'nın iç siyasetinin zayıflamasıyla birlikte Oyratların Yedisu bölgesindeki pozisyonları tehlikeye girmiştir. Bu durumdan değerlendiren Kazak Hanı Tauke, buradaki bazı şehirlerin kontrolünü ele geçirir²². Bununla ilgili arşiv belgeleri şunları anlatmaktadır: "Tauke Han Buhara şehri olan Taşkent şehrini ele geçirdi..."²³. Bu şartlar altında, Çin ve Rusya ile tedbirli siyaset izleyen Tseban Rabtan Yedisu bölgesinde Cungar hanlığının doğuda olduğu gibi toprak kaybı olacağını biliyordu.²⁴

Tseban Rabtan Çin hükümdarına Tauke Han'a karşı verilen savaşın birkaç nedenini anlatmaktadır. Birincisi: "Dalay Lama'dan gönderilen Kazak hanın oğlunun yanında bulunan Oyrat elçilerinin salıverilmesidir". İkincisi: "Volga'dan yola çıkan Oyrat hanının gelinin bulunduğu kervana kazakların saldırmasıdır". Bu sebepleri öne sürerek "kötü niyetlerinden değil de gereklilik arz ettiğinden" savaş

¹⁶ T.Maşrapov, Znaçeniye Persoyaziçnih İstoçnikov v İzüçenii İstorii Kırgızstana XVI-XVII vv, Doktora tezi, Taşkent, 1989, s.17; M.H. Abuseyitova, Kazahsko-Kirgizkiye Otnoşeniya XVI-XVIII, Kazakistan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Haberleri, SON, 1993, No:6, s.59–60.

¹⁷ Sakbon Rabnabator, Lunniy Svet-İstoriya Rab-Cam Zaya Panditi, s.41–42.

¹⁸ E.İ.Kıçanov, Povestvovaniye Ob Oyratskom Galdan Boşoktu-Hane, Novosibirsk, 1980, Nauka Basımevi, s.54–149.

¹⁹ Sakbon Rabnabator, Lunniy Svet-İstoriya Rab-Cam Zaya Panditi, Aktaran G.N. Rummyantseva, Doğu Bilimcileri Arşivi, SPb bölümü, IV Rusya İlimler Akademisi, R.1, Op.3, D.44, Ç.2, s.87

²⁰ TŞentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov Rossii. Fon, 214, Opis.3, Delo.927, Çast.3, List.34-35.

²¹ Sakbon Rabnabator, Lunniy Svet-İstoriya Rab-Cam Zaya Panditi, s.102.

²² İstoriya Kazahskoy SSR s Drevneyşih Vremen, Cilt.3, Alma-Ata, 1979, s.14.

²³ TŞentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov Rossii. Fon, 214, Opis.3, Delo.927, Çast.1, List.37.

²⁴ İstoriya Kirgizskoy SSR S Drevneyşih Vremen do Naşih Dney, Frunze, 1984, cilt.1, s.459-460

açtıklarını söylemektedir²⁵. Urgu'da bulunan Rus elçilerine gelerek "Tauke Han tarafından esir alınan Rusları savaşıarak özgür bırakacaklarını" söyler²⁶. İki büyük komşularını bu sebepleri göstererek Tseban Rabtan 1698'de Kazaklara karşı savaşa girer. Fakat yeni topraklara ve zenginliklere sahip olma bu savaşın asıl nedeniydi. Tseban Rabtan'ın Tauke Han'a karşı verdiği ilk savaş başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1702–1703 tarihlerindeki olaylar bunu doğrulamaktadır.

1703 yılının sonbaharında Tseban Rabtan gerekli yardım olarak 2,5 bin²⁷ (bazılarına göre 2 bin²⁸) Enesay Kırgızlarından oluşan orduyu Krasnoyarski'den Cungarya'nın içlerine doğru göç ettirmiştir.²⁹ Arşiv belgelerinde anlatılanlar bakacak olursak geri dönüşte, "İrtiş geçitlerinde Kalmuklara Kazaklar saldırdılar,...ve birçok Kırgız'ı ölünceye kadar dövdüler, çocukları esir aldılar".³⁰ A.M.Pozdneyev'in verdiği bilgilere göre: "1703 yılında Kazaklar Tseban Rabtan'ın sahip olduğu bölgelere devamlı olarak saldırdılar ve birçok esir ele geçirdiler".³¹ Bu durum Kazak yöneticilerinin buralarda iyi pozisyon aldığını göstermektedir.

Tarihi kaynak sayılan Kırgız şeceresinde anlatılan, Kırgızların Sarbagış boyundan; Tölök Biy, Bağış boyundan; Karaçoro Uulu Kokum Bey ve onun oğlu Teiş Bey, Sarıbağış boyundan; Mamatkulu Uulu Bolot Bey, Solto boyundan; Konurbay Batır, Kuşçu boyundan; Tubay, Cetigen boyundan; Bayseyit Uulu Er Soltonoy; ve Kazakların şeceresinde anlatılan: Matay Bey Çapraştı boyundan; Karasay, Ağıntay, Ciyembet, Sarıbuka, Kökserek, Eltindi Bahadırlar, Esim, Cahangir ve Tauke (1652–1715) Hanlar Kazak ve Kırgızların birleşerek Cungarlara karşı verdikleri savaşta büyük rol üstlenmişlerdir³². Kırgızlar ile Kazakların birliği anısına Esim Han tarafından dikilen "Kokum'un Mavi Kümbeti"³³ günümüze kadar Taşkent şehrinde korunmaktadır. Cihangir Uulu Tauke Han ile Köküm Uulu Teiş Beyin iyi dost olduğuna dair da bilgiler vardır³⁴.

1718–1722 yılları arasında Isık-Köl'ün bazı bölümleri (Çu ve Talas nehirleri) Cungarlar tarafından geçici bir süre için ele geçirilmiştir. O dönemde Buhara'da bulunan Rus elçisi Floriyo Benevini Çar I. Petro'ya 10 Mart 1722'de gönderdiği Orta Asya'nın siyasi durumuyla ilgili bilgilerde bunlar söylenmektedir: "Taşkentli, Kırgız, Karakalpak ve Kazak boyları Kalmuklara karşı savaş halindedir. Kalmuklar Kazakların güzel şehrini ele geçirdiler ama burada kaldılar."³⁵

Cungarların istilalarına karşı dayanışma içinde ve birlikte mücadele veren Kazak ve Kırgızların tarihlerine de yansımıştır. Cungar askerlerinin, 1722 yılında Urgi civarında bulunan Rus elçisi İ.Unkovskiy'i ve onun askerlerini Kazak ve Kırgızların soygunundan korumaya çalışması da boşuna değildir³⁶. Elçi burada 1722 yılının başlarında Cungarların okçuluk sanatıyla ilgileniyordu. Aynı dönemde istila sırasında esir düşen Kazak ve Kırgızlar vardı. Bu tarihi olaylar Kırgızların "Kazak kayın saap, Kırgız Gisar, Kulaybka kirdi (Kazak kayın sağdığı, Kırgızlar Gisar'a ve Kulayab'a girdi)³⁷", Kazakların

²⁵ İstoriya o Zavoevanii Kitayskim Hanom Kanhiyem Kalkasskogo i Elets-kogo Naroda, Koçuyuşego Naroda, Koçuyuşego v Velikoy Tatarii, Sostoyaşaya v Pyati Çastyah, Aktaran: İ.Rossohina, Sankt-Petersburg, 1750, Rusya Biimler Akademisi Şarkiyatçılar Sankt Peterburg Bölümü, R.21, Op, 5, D.3, L.194-195.

²⁶ Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov Rossii. Fon, 214, Opis.3, Delo.946, Çast.1, List.37.

²⁷ Pamayatniki Sibirskoy İstorii XVIII v, Kitap.1, Sankt-Peterburg, 1882, s.232.

²⁸ Pamayatniki Sibirskoy İstorii XVIII v, Kitap.1, Sankt-Peterburg, 1882, s.232.

²⁹ İ.Y.Zlatkin İstoriya Cungarskogo Hanstva,Moskova, 1983,2.baskı, s.281

³⁰ Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov Rossii. Fon, 214, Opis.5, Delo.927, Çast.1, List.3-4.

³¹ A. Pozdneyev, K İstorii Zyungarskih Kalmikov, Etnografi bölümüne yazılan yazılardan, Sankt-Peterburg, 1888, s.24 .

³² K.Tauasarulı, Tup-Tukiannan Özüme Şeyin, Almatı, 1993, s.115, 187, 201, 205, 210, 261, 291.

³³ V.V.Bartold, Kırgızdar, Tarih makaleler, Bişkek, 1997, s.189; Ç.Valihanov, Zapiski o Kirgizah, Beş ciltlik, Almatı, 1985, cil.2, s.66,77.

³⁴ Ç.Valihanov, Zapiski o Kirgizah, Beş ciltlik, Almatı, 1985, Cilt.2, s.66,77.

³⁵ AVPR.F, Snoşeniya Rossii s Buhariyey, 1722, Op, 109/1, D.!, L. 48-51 ob, A.Popov, Snoşeniya Rossii s Hivoy i Buharoyu Pri Petra Velikom, SPb, 1853, s.143-144, Poslannik Petra I na Vostoke, Moskova, GRVL, 1986, s.75

³⁶ İ.Unkovskiy, Posolstvo k Zyungarskomu Huntayci Tseban Rabtanu kapitana ot Artilerii İ.Unkovskogo i Putevoy Jurnal ego za 1722–1724-godı, SPb, 1887, s.39

³⁷ İ.Abdrahmanov, Kazak Kayın Saap, Kırgız İsarğa Kirgeni, RF NAN KR, İnv No:412, L.3–5; B.D.Camgerçinov, Oçerki Politiceskoy İstorii Kirgizii XIX v, Frunze, 1966, s.10

“Aktaban şuburundi, Alka-Kol sulama (Alka-Kol’daki büyük kıtlık)³⁸” sözleriyle hatırlanmaktadır. Kırgız anlatmalarında ve doğu kaynaklarında 1722 yılındaki Buhara hanlığı için verilen boylar arası çekişmelere Kazakların aktif bir şekilde katıldığı anlatılmaktadır³⁹. Bu bilgilere baktığımızda, Cungarlar Kırgız ve Kazaklar üzerinde uzun süreli ve sağlam bir yönetim kuramamışlardır.

XVII. yüzyılının ilk çeyreğinde gerçekleşen Cungar istilaları sırasında Kırgızların büyük kısmı Kırgızistan’ın kuzeyinden güney-batısına, yani Pamir-Alay ve Fergana vadilerine göç etmişlerdir. Isık-Köl bölgesinin küçük bir kısmı ve Doğu Türkistan Kırgızlarının bir kısmı az da olsa Cungarların yönetimi altında kalmışlardır. Bunun dışında Kırgızistan’ın kuzeyinde (Ketmen-Töbö, Toguz-Toro, Narın, Talas vb.⁴⁰) bulunan Kırgız kabileleri istilacılara karşı çetin bir savaş veriyordu.

Kırgızların bu göçüyle ilgili tarihçi Hocomkuli-bek Balhi’nin “Tarih-i Kıpçak Hani” adlı eserinde şu bilgiler vardır: “Aynı yıl Kundtaycı (Cungar hanı Tseban Rabtan 1727’de öldü) cehennem acele ederek gitti, öldü. Onun yerine oğlu geçti (Galdan Tseren 1727–1745). Karategin’de yaşayan yaklaşık yüz bin Kırgız ailesi Kalmuklardan kaçarak Hisar-i Şadman’a geldiler. Bu bölgeler Yüz kabilesine aitti. Ama göç edenler bu bölgelere selden dolayı yerleşemediler ve 20 bin aileden oluşan Durmen kabilesine ait Kulayab bölgesine geçtiler. Halmurad Atalık Hakim Kubadiyan buna karşı çıkmıştır. Belli bir süre kendi aralarında savaşmışlar ve iki taraftan da birçok insan ölmüştür. Sonunda Kırgızlar, Durmenleri Ceyhun nehri üzerinden (Amu-Derya) Balh’a kovmuşlardır⁴¹. Kırgız tarihçileri E.Maneev ve T.Maşrapov’un özellikle bu konular üzerine yapılan doktora tezlerinde, “Kırgızlar, XVI. yüzyılda Karategin ve Gissar’a gelmişlerdir”⁴², “Kırgızlar, Fergana vadisine daha önceki dönemlerde yerleşmişlerdir”⁴³, denilen sonuca varmışlardır.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Kırgızların bir bölümü Kalmuk istilalarından kaçarak Fergana vadisine daha önceleri yerleşmiş Kırgız boylarının yanına göç etmeye mecbur kaldıkları bize bellidir. Bunun sonucunda yerli Kırgız halkının bölgedeki siyasi ağırlığı gittikçe büyümeye başlamıştır. Bu göçmenler sadece Fergana vadisine yerleşen soydaşlarına değil, Buhara bölgesinin yerlilerine de toprağın dar olmasından dolayı yük olamaya başlamıştır. Bundan dolayı Buhara yöneticileri göçmenlerin ülkenin içlerine doğru olan akımından korunmak için ve kâfir olan Kalmukların istilalarından korunmak amacıyla, batıya, sınırlara Kırgız boylarını yerleştirmişlerdir. Bunun yanında ülke içerisinde olan savaşlardan ve güney-batıdaki İran, Hiva gibi devletlere karşı önlemler almak için Kırgızların “Kırk Uul” (Saruu) boyundan olan Akboto Bey’i ura-Töbö’yü, Hodcent, Ancıyan bölgelerinin askerî yöneticisi olarak resmen atamak zorunda kalmışlardır. Onun, bu bölgedeki yetkileri kuzey-doğu Kırgızistan, Kaşgar, Karategin bölgelerinden göç eden Kırgızların çoğalmasıyla birlikte büyümüştür. Hanlığın eskiden kalan tek bir güvencesi buralarda din adamlarının ve hocaların etkili olmasıydı. Bunlarla ilgili bilgiler, Fergana vadisinde bulunan ve mucizevî bir şekilde günümüze kadar ulaşan beş tane resmi evrakta yazılıydı. İlk iki evrakta Akboto Bey’in, Subhankuli hanın dönemine (1680–1702) denk gelen ve 28 Mayıs 1701 tarihinden sonra verilen emirlerdi. Bu belgelerde, Akboto Bey Han’ın adından Ura-Töbö’nin güney doğusunda bulunan Cavandak, Ravşandar yerleşimleri ve Namangan şehirlerindeki etkilerini anlatmaktaydı⁴⁴.

Üçüncüsü ise çok değerli bir belge olup, Ubaydullah hanın (1702–1711) İşan Musa hocaya verdiği ve tarihi belirlenmemiş bir teşekkürnamedir (Marhomat-name). Bu belgede, hocanın dinî

³⁸ İstoriya Kazakskoy SSR s Drevneyşih Vremen, Cilt.3, s.17

³⁹ M. Karimova, “Mazar al-ahval” Muhamad Amina kak İstoçnik po İstorii Buharı Seredinı XVIII v, Doktora Tezi, Taşkent, 1979, s.24–25, V.V.Bartold, İstoriya Kulturnoy Jizni Turkestana, Cilt. 2, Bölüm.1, İstoriya Uzbekskoy SSR, 4 Ciltlik, Cilt.1, Taşkent, Fan, 1967, s.561

⁴⁰ N Aristov, Zapadnyy Tyan-Şan, s.415–422; B.Soltonoyev, İstoriya Kirigzov i Kazakov, Cilt.1, Bişkek, 1993, s.119

⁴¹ Hocomkuli-Bek Balhi, “Tarih-i Kıpçak Hani”, E.Hurşut Çevirmiştir, Materyalı po İstorii Sredney Azii X-XIX vv, Taşkent, 1988, (Dalee sokr. MİSSA), s.266–267

⁴² E.Maneev, Pamirskiye Kirgizi, (Tarihi-Etnografik Çalışma), Doktora Tezi, Frunze, 1963, T.Maşrapov, Znaçeniye... Doktora Tezi, s.149

⁴³ V.Bartold, Oçerki İstorii Semireçiya, Frunze, 1943,s.77

⁴⁴ Materyalı Po İstorii Ura-Tyube, XVII-XIX yüzyıl Belgelerin Toplamı, Moskova, 1963, s.33-34

etkilerini anlattıktan sonra, “günümüz Ura-Töbö, Hodcent ve Ancıyan Çohorsad (Ancıyan civarındaki şehirler ve ilçeler) vilayetlerini bizim Bandoi Hanzod (Burada göçmenlerden bahsedilmektedir) Akboto beye verdik, deniliyor. Musa hoca tarafından bu teşekkürname alındıktan sonra eski inancın devam ettirilmesi ve Akboto beyle birlikte bu bölgelerdeki sorunları gidererek ülkenin gelişmesi için çalışmaları gerektiği anlatılmaktadır”⁴⁵.

Aynı durum Abdulfaiz han (1711-1747) tarafından Musa hocaya verdiği takdir namede görülmektedir: “bu takdirname yerine ulaştığı zaman...(belgenin bu kısmı tahrip edilmiş) sonsuza kadar bağlı kalacak olan Akboto beyin birleşmesi....(belgenin bu kısmı tahrip edilmiş) o bunu kabul eder ve bizim devletin gelişmesine bağlı kalır”⁴⁶. En son belgede Akboto beyin Ura-Töbö’de 1731–1732 yıllarında nasıl yönettiği hakkında bilgiler vardır. Bu belgede, vefat eden Musa Hoca’nın toprak ve suları onun oğlu Ubaydulla Hoca’ya miras verilmesiyle ilgili kararı han adına verdiği yazılmıştır⁴⁷.

Muhammed Hakim hanın bilgilerinde Akboto beyin etkilerinin arttığı anlaşılmaktadır. “Özbek atalığı (beyi) Miñ boyundan olan Şahruh’un kızına söz kestirmiş ve daha sonra büyük bir düğün yaparak evlenmiş”⁴⁸ daha sonra kendi kızını yeni evlenmiş olan hanımının kardeşi Abd ar-Rahim beyle evlendirerek Hocent şehrinin yönetimini ona vermiştir. Kırgızlar ile Miñ boyunun bu evliliklere dayanan birliktelikleri genç ve güçlü olan damadının karşı çıkmasıyla bitmiştir⁴⁹. Abd ar-Rahim yaşlı olan kayın babasını ve onun iki oğlunu öldürmüştür. Hocent yönetimini ele geçirdikten sonra bütün işleri küçük kardeşi Abd-ar-Karim Bey’e devretmiştir⁵⁰. Abd-ar-Karim Bey, 1742–1747 yıllarında Fergana vadisini Kalmuk istilalarından kusursuz bir şekilde korumuştur. 1743–1747 yılları içeren Rus tarihi kaynaklarında “Hocentli Abdalkarimbek”, “Kırgız önderi (Ordu kumandanı)”, “Aksı halkının yöneticisi (Aksı Kırgızistan’ın Calal-Abad iline bağlı bir ilçe)” ve “Abdal Karim Han” olarak geçmektedir⁵¹. Günümüze kadar ulaşan bu sıfatlar Kırgızlar ile Özbeklerin birlikte hareket ettiklerini göstermektedir. Burada, İ.Kirillova’nın 1734 yılında yazıya geçirilen projede “Hocent”, “Aksı” ve “Alay” gibi “hanların etkili olamadıkları” bölgeler yer almış ve birlikte yürüttükleri işleri belirtmektedirler⁵². G.N. Potanin tarafından verilen Rus arşiv belgelerinde, Kırgızlar, Sır-Derya nehrinin dağ bölgelerinde yerleşen Ketmen-Töbö vadisinde Mamatkul yönetimi altında 1732 yılında Kalmuklara karşı savaşmaya devam ettikleri belirtilmektedir⁵³. Görüldüğü gibi komşu halklara bağlı olan siyasi özgürlüklerini koruyabilmişlerdir. İ.İ.Kirilova’nın adı geçen projesinde (1734) “Kendi hanları olan Kırgızların küçük bölgesi” belirtilmiştir⁵⁴. Çin imparatorluğunun 1729–1733 yıllarında Cungarlara karşı verdikleri savaşta, bağımsız Kırgızlar ile birlikte Kalmuklara karşı koalisyon oluşturmayı bile düşünmüşlerdir. Bunu, Çin hükümetinin Rus meclisine 20 Ağustos 1731’de gönderdiği mektupta görmekteyiz. Mektupta: “Sınırdaki olan Tatar, Hasak, Borut, Erkim, Haşhar (Kazaklar ve Kırgızlar, Yarkent ve Kaşgar) boyları birleşerek Cungar devletine yönelen Rusya’daki Kalmukları kovarlar ve yok edeceklerdir”,⁵⁵ denilen bilgiler vardır. Bu maksatla Petersburg’da bulunan Çin elçisi 1731–1733 yıllarında Volga Kalmuklarına yapmış olduğu ziyaretten sonra Orta Asya ve Kazakistan’a geçmiştir⁵⁶.

⁴⁵ Materiyalı Po İstorii Ura-Tyube, XVII-XIX yüzyıl Belgelerin Toplamı, Moskova, 1963, s.35

⁴⁶ Materiyalı Po İstorii Ura-Tyube, XVII-XIX yüzyıl Belgelerin Toplamı, Moskova, 1963, s.38

⁴⁷ Materiyalı Po İstorii Ura-Tyube, XVII-XIX yüzyıl Belgelerin Toplamı, Moskova, 1963, s.39

⁴⁸ MİSTSA, s.278

⁴⁹ V.Nalivkin, Kratkaya İstoriya Kokondskogo Hanstvo, Kazan, 1886, s.56–58

⁵⁰ MİSTSA, s.279–280

⁵¹ GAOOR, F.1, Op.1,D.8, L.91 ob

⁵² GAOOR, F.1, Op.1,D.1, L.62 ob; A.N.Dobromislov, Materiyalı po İstorii Rossii, 1734 yılındaki Orenburg Vilayetinin Oluşumuyla İlgili Belgelerin Toplamı, Orenburg, 1900, s.14–16

⁵³ G.N. Potanin, O Karavannoy Torgovle s Cungarskoy Buhariyey v XVII Stoletii, Moskova Üniversitesi Eski Rusya İmparatorluğu Tarihi Ders Notları, Moskova, 1868, 2.kitap, s.4

⁵⁴ GAOOR, F.1, Op.1,D.8, L.63

⁵⁵ N.N.Bantiş-Kemenskiy, Diplomatiçeskoye Sobraniye Del Mejdu Rossiyskim i Kitayskim Gosudarstvom s 1619 po 1792 god, Kazan, 1882, s.196

⁵⁶ B.P.Gureviç, Mejdunarodniye Otnoşeniya v Tsentralnoy Azii v XVII-Pervoy Polov. XIX v, Moskova, 1983, 2.Baskı, s.95

Bağımsız Kırgızlar ile Cungarların bazı dönemlerde anlaşmalarını, diplomatik ilişkiler yürüttüklerini de görmekteyiz. Bu anlaşmalar sırasında çekişmeli olan siyasi sorunlar konuşulmuştur. Bunun yanı sıra esirlerin değişimi de konuşulmuştur. Bunlarla ilgili bilgiler 1732–1733⁵⁷ ve 1741–1742⁵⁸ yıllarını kapsayan Rus arşiv belgelerinde bulunmaktadır. Cungarya'dan 1741 yılında dönen tercüman F.Devyatıyarskiy şunları yazar: “Kırgızlar Galdan Çirin'in yönetimi altında değil, bağımsız bir şekilde yaşamlarına devam ettirmektedirler. Zenger Kalmuklarıyla devamlı savaş halindedirler. Esir düşen Kalmukları serbest bırakmazlar. Onları sadece esir alınan kendi askerleriyle değiştiriyorlar”.⁵⁹ P.İ.Rıçkov XVII. yüzyılın 50'li yıllarında şöyle demektedir: “Kırgızların belli bir kısmı Zengerlerin yönetimi altındaysa da büyük bir kısmı bağımsızdırlar. Otuz bini aşan Zenger ordusuyla devamlı savaş halindedirler. Buna rağmen Zengerler onları yenemiyorlar”⁶⁰.

Galdan Tseren'in diplomatik yollarla ve Kırgız beyleriyle akraba olarak savaş halinde olan ilişkilerini düzeltmeye çalıştığını görmekteyiz. Galdan Tseren'in hanımlarının biri Kırgız kızıydı⁶¹. Bu eşinden olan Lama Corji, 1745 yılında Galdan Tseren öldüğünde, 19 yaşındaydı. Bu bilgilere bakıldığında 1725 yılında Kırgızlara yapılan saldırıda bu Kırgız kızıyla evlenmiştir denilmektedir, sonucuna varabiliriz⁶². Kırgız anlatmalarına göre; Kaldan Şeren (Kaldan-Tentek), Kırgız destanın başkarakteri Cañıl Mırza'nın kız kardeşi Ebreşim ile zor kullanarak evlenir⁶³. Bir başka bilgiye göre Kalmuk hanının, Talas'ta yaşayan Saruu kabilesinden olan Mondok'un güzel kızı Agaça'yla evlendiği söylenir⁶⁴.

XVIII. yüzyılın 30'lu yıllarında Kalmukların Fergana vadisine 'Kaynar Yönünden' saldırdığı görülmektedir. Abd al-Karim Bey bu saldırılara karşılık veremediğinden, ağabeyi Abd ar-Rahim'in oğlu Baba-bey'i rehin vermek zorunda kalır⁶⁵. Böylelikle Hokand hanı geçici bir süre için de olsa Cungar hanlığına bağlı kalmıştır. Rus tarihî kaynaklarında Cungarların orta Asya'ya saldırısı 1734 yılında gerçekleşmiştir ve Taşkent şehri istila edildiği sırada yönetim Yakub-Yau Basarhan'daydı⁶⁶, denilmektedir. Ölen ağabeyinin yerine geçen Abd al-Karim 1734 yılının başlarında gerçekleşen Cungar saldırılarına karşılık veremedi⁶⁷.

Aynı yıllarda Cungar hanı Galdan Tseren ordusuyla Ancıyan şehrinde yaşayan Kırgızlara (Burutlara) saldırarak onları ele geçirmiştir. Daha önceden Kırgızlar Buharalılarla aynı haklara sahiptiler ve Zengerlerden farklı olarak başka dine mensuptular. Galdan Tseren döneminde Ancıyan şehri Kırgız-Kalmuk Çirikçi tarafından yönetilmekteydi. Onlar da kendi esirlerini İli nehrinde bulunan Urgu'daki Kalmuk hanına gönderirlerdi⁶⁸. XVIII yüzyılın 40'li yıllarının başlarında Cungarlara karşı Orta Asya halklarının birleşmesi görülmektedir. Bu işte Hokand hanı Abd al-Karim'in 1741–1742 yıllarında istilacılara karşı başlattığı işler dikkate değerdir⁶⁹.

Bunlarla ilgili bilgiler Rus arşiv belgelerinde mevcuttur. 1745 yılının 4 Haziranda onbaşı Podzorov'un Binbaşı Pavlutskoj'a verdiği raporda Kalmuk İktanov'un 1744 yılının 15 Aralığından

⁵⁷ AVPR. F, Zuyngarskoye Dela, 1731–1733, Op.113/1, D.3, L.104 ob

⁵⁸ TSGADAR. F, 248, Op.113, D.1584, L.55 ob

⁵⁹ AVPR. F, Zuyngarskoye Dela, 1741, Op.113/1, D.1, L.68 ob

⁶⁰ P.İ.Rıçkov, Tipografiya Orenburgskaya, SPb, 1762, s.133

⁶¹ V.N.Vitevskiy, İ.I.Neplyuev i Orenburgskiy Kray v Prejnim Ego Sostave do 1758 g, Kazan, 1895, s.740

⁶² TSGADAR. F, 248, Op.113, D.1607, L.104; İ.Y.Zlatkin İstoriya Cungarskogo Hanstva, s.281

⁶³ S.M.Abramzon, Narodniye Predaniya kak İstoçnik dlya İzüçeniya Etničeskoy İstorii Kırgızov, Etničeskaya İstoriya Narodov Azii, Moskova, 1974, s.72; Cañıl Mırza, Skazaniye o Devuşke-Bogatire, Frunze, 1966

⁶⁴ Mondoktun Tukumdarı (Mondok'un Nesli), Leniñil Çaş, 1990, 6.Kasım

⁶⁵ Niyaz Muhammed Hukandi, “Tarih-i Şahrui”, Materiyalı po İstorii Kırgızov i Kırgızii, 1.baskı, Moskova, 1973, s.233

⁶⁶ G.N. Potanin, O Karavannoy Torgovle, s.4-5

⁶⁷ V.M.Romodın, Nekotoriye İstoçniki po İstorii Ferganı i Kokondskogo Hanstva (XVI-XIX) v Rukopisnih Sobraniyah Leningrada, Moskova, 1963, s.15

⁶⁸ Ç.Valihanov, Çernovoy Materiyal o Kırgızah, 5 Ciltten Oluşan Bildiriler, Alma-Ata, 1985, Cilt.2, s.170; AVPR. F, Snoşeniya Rossii s Kırgız-Kaysakami, 1775, op.122/1, D.1, L.2-3

⁶⁹ D.Saparaliyev, Zarojdeniye Drujestvennih Vzoimootnoşeniy Kırgızov s Narodami Sredney Azii i Kazakstana, İstoriya i Sovremennost, Frunze, 1982, s.21

itibaren anlatması vardır. Burada, “Üç yıl önce bizim Zenger askerleri onların şehirlerine kadar yaklaştı ama onları yenememişti. Bizim Kalmuk askerlerini Abd al-Karim’in askerleri geri püskürtmüştü. Şehirlerine yakın yere iki derin çukur kazarak orada saklandılar ve Zenger askerleri yaklaşınca oradan çıkarak onlara büyük zararlar verdiler. Abd al-Karim’in askerleri tüfeklerle vuramadıklarını sopalarla döverek çukurda kısırdılar. Onların şehirlerinde küçük topları da vardır. Aynı yıl Zenger askerleri vatanlarına geri döndüler. Ama onlara yeniden saldırmayı düşünüyorlar...”⁷⁰. Bu olaylar ile ilgili ilginç ayrıntıları 11. Temmuz 1745’te Yamişovskiy kalesinde Buharalı (Fars kökenli) R.İşmeneev, S.Saleev’e anlatmıştır. “Bundan üç veya dört yıl önce (1741–1742) Galdan Tseren kendi elçilerini Hokand’a göndererek Cungar tüccarlarının neden Hokand’da sıkıştırıldıklarını sormuş ve bundan sonra onun yönetimi altına geçmeleri gerektiğini talep etmiştir. Hokandlılar, Zengerlerin yönetimi altında olmak istemediklerini belirtmişlerdir. Bundan dolayı Galdan Tseren on bini aşkın askerini onlara gönderir. Hokandlılar önce Zenger yönetimini tanıyacıklarını söylemiş ve uygun anı yakaladıkları zaman onlara karşı çıkmışlardır. Bu savaşta Abd al-Karim’in askerleri en iyi silahlarıyla ortaya çıktılar. Bindikleri atlar da çok iyiydi, onlardan çıkan gürültüden korkarak Zengerlerin atları ürktü ve çoğu yere düştü. Yayan olan Zenger askerlerini avlamak çok kolay oldu. Abd al-Karim’in askerlerinin mızrak, yay ve tüfek gibi silahları vardı. Zenger askerleri bunlara fazla karşılık veremediler ve delirmişçesine kaçmaya başladılar⁷¹. Verilen bu bilgilere göre, Orta Asya halkları birleşerek Cungar hanına karşı yeterli tepkiyi göstermiştir.

Rus kaynaklarına göre, “1744 yılında Kalmuklar kendi komşuları olan Kırgızlarla (Burutlarla) savaştılar”⁷². Bu savaş Kırgız halkının bağımsızlığı için Cungar hanlığına karşı verilen savaşın başlangıcı oldu. Tanrı Dağında yaşayan Kırgız ordusunun sayısı 20 binle 30 bin arasındaydı.⁷³ Kafir Cungarların saldırıları daha bitmeden 1744 yılında Fergana vadisine güney batıdan İran şahı Nadir’in (1736-1747) ordusu yaklaşmıştı. Rus kaynaklarına göre Hokand hanı Abd al-Karim’in onlara bağlı olduklarını belirttiğini ve onlarla anlaşığı görülmektedir. Şah kendi ordusundan birkaç bin asker ve birkaç top verir. Bunun yanında, Buhara ve Hive Özbeklerine, Tatar topraklarını ve şehirlerini kendine bağlamaları ve Kalmuklara karşı savaşmaları için bir emir verir⁷⁴. Bu bilgilere göre İran şahı Nadir doğudaki Müslüman halkların birleşerek kâfirlere karşı verdikleri savaşta destekçi olmuştur. İran şahının saray tarihçisi Muhammed Kazim’in anlattığına göre, Şah Nadir Merv şehrinde Çin imparatorluğuna karşı sefer düzenlemeye çalışmıştır ama Osmanlı İmparatorluğu ile olan savaşın başlaması bu hazırlıkları durdurmuştu.⁷⁵

Bunun gibi dindaşlarının maddi ve manevî desteklerini alan Abd al-Karim Müslüman halkları birleştirerek çok güçlü olan Cungar hanlığının karşısına dikildi. 1745 yılında Kökcelek meclisinde Kazakların üç kolu olan cüzlerin önderleri, Abd al-Karim’e çok destek çıkarlar.⁷⁶ Onu destekleyenlerin arasında Kırgız beylerinin de olduğunu 7 Temmuz 1749’da Rusya meclisine sunulan raporda şu bilgiler vardı: “...göçebe Kırgızlar (Burutlar) Abd al-Karim ile iyi anlaşmaktadırlar ve Zengerlere karşı aynı tarafı tutmaktadırlar. Bazen elli tane Kırgız askeri Zenger askerlerini darmadağın edebiliyor...”⁷⁷.

Orta Asya’da Cungarlara karşı mücadele gittikçe genişlemekteydi. Bununla ilgili Rus kumandanları açıkça yazmaktaydılar. 10 Ağustos 1745 tarihinde meclise sunulan İ.Kinderman’ın raporunda: “Zenger savaşı Çin dışında bütün Asya’ya yayılmış durumdaydı... Kazak Barak-sultandan barışması için girişimlerde bulunmak zorunda kaldılar. Bütün bu işler Abd al-Karim ile çoktan beri olan düşmanlıktan sonra olmuştur. Abd al-Karim devamlı süren savaşlardan sonra, Zengerlerin elinde olan Taşkent ve başka Türkistan şehirlerinin yönetimlerini geri almayı başardı. Daha önceden Zengerlerin

⁷⁰ TSADAR, Frunze, Op.113, D.383, L.989

⁷¹ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.383, L.1107

⁷² G.N.Potinin, O Karavannoy Torgovle, s.5

⁷³ P.İ.Rıçkov, Kratkoye İzvestiye o Tatarah i o Ninesnem Sostayanii Teh Narodov, Kotoriye v Evrope Pod İmenem Tatar Razumeyutsya, Orenburg, 1750, Rukopis// Arhiv Vostokovedov SPb, Otd.AN.Rossii, Razryad II, Op.1, D.12b, L.9a

⁷⁴ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.51,54 ob

⁷⁵ M.Arutunova, K.Aşrafyan, Gosudarstvo Nadir-şaha Afşara, XVIII Yüzyıl 30-40’lı Yıllardaki İran Sosyal İlişkileri, Moskova, 1958, s.117,143

⁷⁶ K.Tauasarulı, Tup-Tukiannan... s.320

⁷⁷ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.364–365 ob

yönetimi altında olan göçebe Kırgız-Kazakların büyük boylarında isyanlar çıkmaktaydı. Orta boyların hem yazılı hem elçilerin vasıtasıyla onu desteklediklerini bildirmekteydiler⁷⁸. 30 Mayıs 1746'da Omsk'e gelen Rus S.Sobolev bu savaşla ilgili ilginç tespitlerde bulunur. Onun anlattıklarına göre Hokand şehrindeki savaşta binlerce Kalmuk askeri ölmüştür. Onlar şehre saldırıya geçtikleri sırada Abd al-Karim şehir kapılarının açılması emretmiştir. Askerler içeriye alındıktan sonra Abd al-Karim'in üç bine yakın askeri kapıları kapatmış ve düşman askerlerini yok etmiştir. Bu savaşta Kalmuk ordusunu yöneten Noyon Senten burada öldürülür⁷⁹. 30 Aralık 1749'da geri dönen Tara şehrinde yaşayan A. Aplin şöyle demektedir: Zengerler iki sene boyunca Abd al-Karim ile savaştılar. En son savaşta ordularının yarısı yok edildi ve geride kalan yarısı de atlarından olarak geri döndüler. Artık onlar Abd al-Karim'den korkuyorlar⁸⁰. Cungar ordusunun Hokand şehrinde çekilmelerinin başlıca nedenlerinden biri Galdan Tseren'in 1745 yılının Eylül ayının sonlarında vefat etmesiydi⁸¹.

1747 yılının kış aylarında beklenmedik bir şekilde Abd al-Karim Bey de vefat eder⁸². Bu arada Orta Asya halklarının Cungarlara karşı verdikleri savaş belli bir süre için durmuştur ve Hokand'da tahta geçebilmek için mirasçılar arasında amansız çekişmeler yaşanmaya başlamıştır.⁸³ Cungar ve Kaşgar bölgelerindeki olaylarla ilgili bilgiler XVIII yüzyıl Uygur kaynaklı olan "İslam Name" adlı eserde mevcuttur. Bu eserin yazarı Molla Abd al- Alim bunları belirtir: "Piri Kamil (Appak Hocanın torunu ve Yahya Hocanın oğlu Ahmet Hocanın lakabıdır) kendi yetenekleriyle Oyratları birbirine düşürdü"⁸⁴. Burada yazarın Ahmet Hocanın rolünü aşırı yükseltmesine rağmen bu bilgilerin Rus arşivinin kaynaklarıyla örtüşmesi çok ilginçtir⁸⁵. Günümüze kadar Cungarya'da XVIII yüzyılın yarısında cereyan eden tarihi olayları araştıran araştırmacılar Ahmet Hoca'nın (Mahmud) Oyratlara esir düşerek öldürüldüğü kanısındaydılar⁸⁶. Gerçekte ise Ahmet Hoca Cungarya'da yaşayan Kırgızlar ile birlikte esaretten kaçmayı başarmıştır. Bundan sonra (1747-1748 yıllarında) Ahmet Hoca'yı Doğu Türkistan'daki Kaşgar şehrinin etrafında yaşayan Kırgızların Oyratlara karşı mücadelesinde "önder" olarak görmekteyiz. Bazı bilgilerde Ahmet Hoca ile birlikte on bin Kırgız askeri vardı⁸⁷, bazılarına göre ise üç veya dört bin asker vardı⁸⁸. Kaşgar şehrinde 1749 yılında ayrılan Rus tüccarı A.Verhoturov'un anlattıklarına göre, Kaşgar şehri Abd al-Karim'in askerleri (Hokandlılar) tarafından değil Kaşgar'a yakın yerlerde oturan Kırgızlar tarafından düşmandan kurtarılmıştır⁸⁹.

Kaşgar'daki bu savaşa Oyratlara destek olarak "Zaysan Dorci önderliğinde on bin asker gönderilmiştir. Bu on bin askerin yedi bini Kırgızlar tarafından yok edilmiştir ve üç bin asker ancak geriye dönebilmişlerdir"⁹⁰. Bundan sonra 1748 yılının yaz aylarında Oyrat ordusu bir kere daha Zaysan Egba (Yakba) önderliğinde "bazı bilgilere göre otuz bin asker"⁹¹, "bazı bilgilere göre sekiz yüz otuz asker" göndermiştir.⁹² Bu sefer yapılan savaşta "Oyratlar bütün Kırgızları yok etmişlerdir"⁹³, ama bazı bilgilerde ise tam tersi anlatılmaktadır. Örneğin, on başı Podzorov'un 19 Aralık 1749'da Kinderman'a verdiği bir raporda bu olayları şöyle anlatmaktadır; "Kaşgar'daki Kırgızlara karşı gönderilen Oyrat ordusunun sekiz yüz otuz askerinden üç yüz ellisi öldürülmüştür"⁹⁴. Aynı belgede sıradan olan

⁷⁸ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.383, L.1112

⁷⁹ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.24 ob

⁸⁰ Aynı yerde, L.281 ob

⁸¹ Aynı yerde, L.104, GAOmOR, F.1, Op.1, D.10, L.40

⁸² Aynı yerde, L.287

⁸³ D.Saparaliyev, İz İstorii Ferganı v Seredine XVIII v, Vestnik KGNU, SON, Baskı.3, Bişkek, 1997, s.46-50

⁸⁴ Abd al-Alim "İslam Name", K.S.İbragimov aktarmıştır, Materiyalı Po İstorii Kazakskih Hanstv v XV-XVIIIvv, Alma-Ata, 1969 s.426

⁸⁵ G.N.Potantin, O Karavannoy Torgovle, s.7-14; GAOmOR, 1,1, Op.1

⁸⁶ MİKH S, 559, Ç.Ç.Valihanov Zapiski ob Organizatsii Poezdki v Kaşkar, Sobr.Şoç.V 5-ti Tomah, Cilt.3, s.II

⁸⁷ GAOmOR, F.1, Op.1,D.20, L.296 ob; Zyungarskiye Dela, 1762, Op.113/1,D.2, L.42

⁸⁸ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.449

⁸⁹ Aynı yerde

⁹⁰ GAOmOR, F.1, Op.1,D.20, L.296;

⁹¹ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.449 ob; AVPR, F, Zyungarskiye Dela, 1762, Op.113/1,D.1, L.13

⁹² GAOmOR, F.1, Op.1,D.20, L.317

⁹³ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.449

⁹⁴ GAOmOR, F.1, Op.1,D.20, L.317 ob; Zyungarskiye Dela, 1762, Op.113/1,D.2, L.56

Kalmuklardan alınan bilgilere göre, “Kırgızlara karşı yola çıkan Zaysan Yakba önderliğindeki ordunun üç yüz askeri köprüyü geçtikten sonra köprüyü kaldırarak onların tümünü yok ettiler ve atlarını ele geçirdiler”.⁹⁵ 1749 yılından kalan A.Verhoturov’un bilgilerine bakacak olursak, “bu seferden geri dönen Zaysan Egbu, Oyrat hanı Tsevan Dorci Namcil tarafında ağır bir şekilde cezalandırılmıştır”.⁹⁶

1747–1748 yıllarında Kaşgar’da yaşanan olaylarla ilgili XVIII yüzyıl belgelerine baktığımızda “evleri yağmalama” ve “esir alma”⁹⁷ gibi Kırgızların “saldırıları”⁹⁸ anlatılmaktadır. Bu bilgiler günümüz araştırmacılar tarafından eleştirel olmayan bir yaklaşımla ele alınmıştır.⁹⁹ Daha XIX yüzyılın ilk yarısında, bu olaylar G.Potanın tarafından Appak Hocanın nesli Ahmet’in Cungarlara karşı çıkardığı isyan olarak anlatılmaktaydı.¹⁰⁰ G.Potanın’e katılmakla birlikte, Oyrat istilalarına karşı Doğu Türkistan’daki mücadelelerde Kırgızlar önemli bir rol almışlardır diyebiliriz. İstilacılara karşı verilen bu mücadeledeki olaylardan sadece birini örnek olarak verdik. Kırgızların “Evleri yağmalama” ve “esir alma” gibi saldırılara, savaş sırasında gerçekleşen hadise olarak bakmamız gerekir.

Sır-Derya başlarında yaşayan Hokandlılarla Kaşgarlılara destek veren Kırgızlar hakkında 1748 olaylarından sonra Cungar hanı Acan şöyle demektedir: Kırgızlar, Orta Asya halklarından Cungarlara karşı çok büyük zararlar vermiştir. Bunlar ile ilgili aşağıdaki bilgiler vardır. 1749 yılının ilkbahar aylarında Cungar hanı Orta Asya’ya büyük bir saldırı düzenlemiştir. Cungar ordusunun sayısı otuz üç bine ulaşıyordu ve hanın öz kardeşi Lama Dorci, San Belek ve Kandak Dorci önderliğinde otuz bin kişilik orduyu göçebe olan Kırgızlara göndermiştir. İki üç ay süren bu seferde Cungarlar mağlup düşerler ve on bin askerinden olurlar.¹⁰¹ Cungar ordusunun üç binlik kısmı ise Davatsi (Debaçi) önderliğinde Hokand’a saldırmıştır.¹⁰² Bu saldırının sonucu hakkında bilgiler verilmemiştir. Ama daha sonra Hokand’da cereyan eden olaylara baktığımızda onun başarısız olduğunu anlamaktayız.

Rus ve diğer tarihî kaynaklarında Kırgızlar ile Kazaklar Orta Asya halklarının Cungarlara karşı verdikleri mücadelelerde aktif bir güç olarak yer aldıkları söylenmektedir. Buna örnek olarak 1748–1749 yıllarında Taşkent şehrinin yöneticileri Cungarlara vergi ödeyerek onlara bağlı olduklarını bildirirken Kırgızlar hâlâ onlarla savaşmaktaydılar.¹⁰³ Kazaklar da aynı şekilde 1750 yılının yarısında onlarla savaş halindeydiler. Bunlarla ilgili Rus tüccarı S.Malkov: “Taşkentli Pervan Bey kendi kalesinde üç yüz Kazak korumasıyla oturuyor. Kazaklar şehirdeki pazarlarda rahat geziyor, Taşkent halkı ise Pervan Bey’in peşindeydi. Onlara “Sadece Pervan Bey’i bize verin, başka hiç kimseye dokunmayız. O bizi Kalmuklara sattı ve onlara vergi ödemek istiyor”¹⁰⁴ demektedir. Yukarıda bahsettiğimiz, Kırgızlar ile Kazakların 1749–1750 yıllarındaki Taşkent olaylarında Orta Asya halklarının birleşerek Cungar istilalarını durdurmak istediklerinin bir belirtisiydi.

Abd al-Karim Bey’in ölümünden sonra (1747) Cungar istilalarına karşı verilen mücadelelerde göçebe olan Kırgızlar ve Kazaklar öne çıkmıştır. Hokand ve Taşkent şehirlerinde yaşayan halk sadece kendi şehirlerini korumakla meşgul idiler. Bunlar ile ilgili Hokand’a yapılan Cungar saldırısına katılan (1748) N.Amirov’un anlattığına göre: “Hokandlılar Kalmukların peşine düşmezler. Her zaman şehirden çıkmazlar, şehirden uzaklaştıkları zamanlarda ise önden atlılar gelir, onların peşinden da yaya askerler gelir...”¹⁰⁵. Bundan dolayı Oyrat ordusunun büyük bir kısmı Kırgızlara gönderilmiştir. A.Verhoturov’un

⁹⁵ Aynı yerde, L.317, L.55

⁹⁶ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.449; . Zyungarskiye Dela, 1752, Op.113/1,D.1, L.13

⁹⁷ AVPR, F, Zyungarskiye Dela, 1762, Op.113/1,D.1, L.32

⁹⁸ G.O. Potanin, O Karavannoy Torgovle...S.8; Ç.Ç.Valihanov, Pokazaniya Adama Hazkeldina, 5 Ciltten oluşan kulliyat,c.2, s.313; AVPR, F, Zyungarskiye Dela, 1762, Op.113/1,D.2, L.42 ob

⁹⁹ V.A.Moyiseev, Russkiye Arhivniye Materialı “O Polojenii Cungarskogo Hanstvo v 1745-1749 gg”, Obşestvo i Gosudarstvo v Kitaye, Bölüm.2, Moskova, 1983, Nauka Basımevi, s.150; İstoriya Kirgizskoy SSR s Drevneyşih Vremen, C.1, s.460

¹⁰⁰ G.O. Potanin, O Karavannoy Torgovle...S.7

¹⁰¹ GAOROR, F.1, Op.1,D.20, L.269; Zyungarskiye Dela, 1762, Op.113/1,D.2, L.42 ob

¹⁰² TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.365

¹⁰³ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.365

¹⁰⁴ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.450 ob; Zyungarskiye Dela, 1752, Op.113/1,D.1, L.14 ob

¹⁰⁵ Aynı yerde. L.365–366

verdiği 1749–1751 yıllarına ait bilgilere göre: “Abd al-Karim ile Kırgızlar ile olan sınırda Noyonlar Daşı Daba, Şaldur Mancı önderliğinde bekleyen on bin asker vardı”¹⁰⁶.

27 Mayıs 1750’de Cungarya’nın hanlığına Lama Dorci’nin (Erdeni Lama Batır Hontayci unvanı)¹⁰⁷ resmen atanma töreni yapılmıştır. Bu atamaya şiddetle karşı çıkan Cungar aristokrasisi, onun Müslüman olan Kırgız asıllı annenin oğlu olduğunu göstererek kanunlara uyulmadığını savunmaktaydılar. Yeni atanan hanın ilk rakibi Çoros beyi (Cungarya’nın önde gelen ailesi) Davats (Debaçi) olmuştur. Onu yeğeni, XVIII. yüzyılın başlarında esir düşen hanı, Noyon Amursana (Amr Sanan) ve Volga Kalmuklarının hanı Ayuki-hanı destekliyordu¹⁰⁸. Cungar hanlığındaki bu zor dönemi gören Kırgızlar ve diğer Orta Asya halkları yeniden birleşerek mücadelelerini sürdürdüler. 19. Nisan 1753’te Sibirya bölgesi meclisine “Zenger Kalmuğu” olan Namık tarafından verilen raporda şu bilgiler vardır: “Abd al-Karim’in askerleri Kalmukların demir elde ettikleri göle iki yönden saldırdılar. Ordusunun yarısı ölmesine rağmen ilerlemeye çalışıyorlar. Neden Zenger toprakları bu hallere düştü?”¹⁰⁹ Bu göl kenarında yapılan savaşla ilgili bir başka kaynak da 29 Aralık 1752’de Sibirya bölge arşivine Çengaçak tarafından verilen rapordur.¹¹⁰ Bu verilen belgelerde Cungarlarla Kırgızların savaştığı göl Issık-Köl’dür. Issık-Köl’den Kalmuklar demir elde ettikleri için buraya “Temirtu Nor” (Demirli göl) adı vermişlerdir.

Günümüze kadar ulaşan bir Kırgız anlatmasında bu olaylar anlatılmaktadır. Kırgızların Solto boyundan Nişa, Sayak boyundan Kaçıke, Sarıbağış boyundan Tınay Bahadırların yönettiği ordu, Issık-Köl vadisinde oluşan ve Cungar Bey’i Ak-Kuyruk’un yönettiği Kalmuk ordusuna saldırmışlardır¹⁰⁹. Bu durumla biz, Kırgızlar’ın Issık-Göl topraklarını Cungar hanlığının ordusu tarafından Çin imparatorluğuna saldırmadan önce ele geçirmişlerdir, diye açıklayabiliriz. Bunu Orta Asya’daki yaşanan tarihî olaylar da desteklemektedir. Çin kaynağı olan “Sin din Huan Yuy si Yuy Tuççi’deki” (1782 yıl, 45. Bölüm, L.1-a) “Cungarya tamamen yok edildikten sonra Kırgızlar kendilerini eskiden sahip oldukları bölgeleri (Kegene, Karkıra ve Issık-Köl)¹¹¹ geri aldılar” ifadesi yanıltıcı bir bilgidir. Onlar bu bilgileri, Cungar hanlığının çöküşünde Çin ordusunun büyük rol aldığını belirtmek ve Cungarlara karşı Kırgızlar tarafından verilen mücadeleleri küçültmek amacıyla vermişlerdir.

Kırgız ve Kazakların istilacı Cungarlara karşı ne kadar hızlı ve ne kadar çetin bir savaş çıkardıklarını Sibirya sınırlarına kaçmakta olan kaçakların verdikleri bilgilerden anlamaktayız. 18 Mayıs 1756’da Semipalatinsk kalesine ulaşan Noyon Demçi Gindin Oyratların neden Rusya’ya kaçtıklarını şöyle anlatmaktadır: “Cungar hanlığı Moğollardan, Kırgızlardan (Kazaklardan) ve Burutlardan (Kırgızlardan) çok zarar gördü”¹¹². Daha ayrıntılı olarak Kazaklarda esir kalan ve 2 Ekim 1758’de Rusya’ya kaçan Kalmuk asıllı Bepe Kuşki şöyle demektedir: “Kırgızlar ile Kazaklar devamlı saldırmaya başlayınca Rusya’ya kaçmak zorunda kaldım”¹¹³. 1758’in Kasım ayında Cungar hanlığına eskiden bağlı olan göçmenlerin başkanı Gogo Erdolov’un bilgilerine göre: “Biz eskiden Talas nehrinin kenarında 2500 arabadan oluşan obamızla yaşıyorduk. Hanlık dağılmadan iki sene önce Çinliler bize saldırdı ve Kazak, Kırgızlar dağıldı. Biz de Enesay Kırgızları ve Teleutlerle birlikte eski topraklarımız olan Altay’a göç ettik. Geçen sene yeniden Çin ordusunun saldırısına uğradık. Bazı Kırgız ve Teleut aileleri Rusya’ya göç etti ve göçmenleri Moğollar esir aldı”¹¹⁹. Oradan da Rus vatandaşlığına geçmek için kaçtık.

17 Eylül 1756’da Sibirya vilayeti valisi V.A.Myatlev’in meclise sunduğu raporda şu bilgiler vardır: “Saray entrikalarından dolayı Cungarya’daki Urge şehrinin sahibi... Debaça Kırgızlara gitti. Onlar

¹⁰⁶ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.365

¹⁰⁷ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.454

¹⁰⁸ Bkz: İ.Y.Zlatkin, Russkiye Arhivniye Materialy ob Amursane, Moğol Filolojisi ve Tarihi, Moskova, 1959, s.289–313

¹⁰⁹ TSADAR, Frunze, 248, Op.113, D.1607, L.605

¹¹⁰ AVPR, F, Zyungarskiye Dela, 1753, Op.113/1,D.1, L.3 ob

¹⁰⁹ B.Soltonoyev, İstoriya Kirigzov i Kazakov, Cilt.1, Bişkek, 1993, s.156

¹¹¹ A.N.Bernştam, İstoçniki, s.127

¹¹² TSGVIAR, F, 20, Op.1/47, D.549, Ç.3, L.79

¹¹³ GAOm.OR, F,1, Op.1, D.68, L.442-443

¹¹⁹ G.N.Potanin, materialy Dlya İstorii Sibirii, s.101.

da onu oğluyla birlikte Pekin'deki Bogdihan'a gönderdiler".¹¹⁴ 1755 yılında Kırgız ve Kazakların kuzey-batı Cungarya'da elde ettikleri zaferler ile 1756-1757 yıllarında Mançur-Çin ordusunun Cungarlar karşısında güney-doğuda elde ettikleri zaferler üst üste gelince Cungarlar çok güçsüz düştüler. Cungarlar bunların tümünü, Çinliler ile Kırgızlar Cungarya'ya karşı birleşti diyerek yorumladılar. Ama bu gerçek değildi. Eğer, Çin imparatorluğu yeni topraklar elde etmek maksadıyla bu savaşa girmişse, Kırgızlar ve Kazaklar da kendi vatanlarını yabancı istilacılardan geri almak için bu savaşa girmiştir. Halbuki, Cungar hanlığı döneminde Kırgızlar ile Çin imparatorluğu ortak düşman olarak sayılırdı, "ama amaçları ve hedefleri tamamen ayrıydı".¹¹⁵

Amursan, Cungarya topraklarındaki Kırgızlar, Kazaklar dışında Özbekleri de Çinlilerin yönetimi altına geçireceğini söyleyerek onlardan destek almıştır.¹²² Çinlilerin Cungarya'ya olan saldırıları ile Kırgız ve Kazakların kendi topraklarını koruma savaşı arasında bir bağlantı olmadığını 7 Ekim 1763'de Ust-Kaminogorsk kalesine gelen dört Kalmuk'un anlattıklarından anlaşılmaktadır. Bu dört Kalmuk'tan biri olan Tohoy Balsakov şöyle demiştir: "Zenger'liyim ve eskiden Noyon Biş Agaş'ın topraklarında yaşıyordum. Yedi sene önce kış döneminde Kırgız, Kazakların saldırısına uğradık ve Zenger'in içerisine göç ettik".¹²³ Diğerleri de bu bilgileri doğruladılar. Burada Çin tarihi kaynaklarına göre, Tohoy Balsakov ve diğerlerinin ait oldukları Noyon Biş Agaş'a bağlı halk 1755'te Çinlilere geçtiğini belirtmemiz gerekir.¹²⁴ Buna bakılırsa bilgi veren Kalmuklar Talas'tan göç etmelerini yanlış verdikleri görülmektedir.

Talas vadisindeki Cungarlara karşı Kırgızların başarılı saldırıları hakkında bilgiler XIX yüzyılın sonunda Talas'ta göçebe hayat süren ve Kıtay boyundan 64 yaşındaki Tulehangeldi'den Aule-Ata bölgesinin Rusyalı başkanı V.A.Kallaur tarafından ele geçirilir. Onun yakın akrabası Mirzali Bamurzin şunları anlatır: "Eskiden onların boyu Kalmuklarla birlikte Fergana vadisindeki Çanas geidine yakın Aksı'nın Ak-Taş denilen yerinde yaşadığını, söyler. Kara Kırgızlarla olan savaştan sonra Kalmuklar buralardan kaçmıştır. Tulehgeldi'de bulunan bayraklarını ise Kara Kırgızları yanıltmak için durakladığı yere bırakmışlar. Bu askeri hile Kalmuklara üç gün kazandırmıştır ve bu süre içerisinde kaçmayı başarmışlardır".¹²⁵

Böylelikle, bu materyallerin analizine dayanarak XVIII yüzyılın 40'lı yıllarından başlayarak Cungar hanlığının istilalarına karşı Orta Asya halklarının birlikte hareket ettiklerini söyleyebiliriz. Bu birlikte verilen mücadeleleri ana özelliklerine göre üç döneme ayırabiliriz: Birinci dönemde (1741-1747 yılları) Orta Asya ve Kazakistan halkının Cungarlara karşı verdikleri mücadelelerini Hokand hanı Abd al-Karim bey yönetmiştir. Onun çabaları objektif olarak yerleşik ve göçebe olan Kırgız, Kazak, Özbek ve Karakalpakların amaçlarıyla uymaktadır. İkinci dönemde (1748-1750 yılları) Abd al-Karim'in vefatıyla birlikte mücadeleleri Kırgızlar ve Kazaklar yürütmeye başlamıştır. Onlar birlikte hareket ederek çetin bir savaş verdiklerinden ve kendi boyları arasında yapılan çekişmeler sonucunda Kalmukların büyük devleti yıkılmıştır. Üçüncü ve sonuncu dönemde (1751-1755 yıllar) Kazakların ve Kırgızların, vatanları Yedi-Su için verdiği mücadelelerin yanına Mançur-Çin ordusunun (1755-1757 yıllarında) elde ettikleri zaferleri eklenmiştir. Cungar istilalarına karşı verilen Orta Asya halklarının birlikte verdiği mücadeleler onların XVIII. yüzyılda sosyal ve tarihi kaderlerinin ortak olduğunu göstermektedir.

¹¹⁴ N.N.Bantış-Kemenskiy, *Diplomatičeskoye Sobraniye Del..S.2267*

¹¹⁵ M.S.İmanaliyev, *Priyanaşanskiye Kirgizi vo Vtoroy Polovine XVIII v. İ Pervoy Çetverti XIXv. Doktora tezi, Leningrad, 1984, s.113*

¹²² Bkz: K.Ş.Hafızova, *Nekotoriye Voprosı Mejdnarodnih Otnoşeniy v Sentralnoy Azii v Seredine XVIII v, Çin Devleti ve Kamuoyu, Tez bildirisi, Moskova, 1972, baskı.1, s. 130.*

¹²³ AVPR, *Kirgiz-Kaysaskiye Dela, 1762-1765, Opis.122/2, Delo. 14, List. 112-114*

¹²⁴ Bkz.: K.Ş.Hafızova, *age, s.130.*

¹²⁵ *Türkistan Arkeologlarının Bir Yıllık Faaliyet Bildirileri, Taşkent, 1896, s.12, prof. A.O.İvanovskiy tarafından araştırılmıştır. Bkz: s.25-26.*